

MARITA ZITMANE

Latvijas Universitāte

maritaz@edu.lu.lv

ORCID 0000-0002-1672-9520

Publiskā telpa un dzimte. Teorētiskie un pētnieciskie aspekti. Uzvaras parka pārstāstīšanas piemērs¹

Kopsavilkums

Publiskā telpa ir sarežģīts un daudzslāņains jēdziens, kas apvieno sociālās, kultūras un politiskās dimensijas. Rakstā aplūkota dzimtes un publiskās telpas mijiedarbība, izmantojot teorētiskos un pētnieciskos aspektus, īpašu uzmanību pievēršot Rīgā esošā Uzvaras parka pārstāstīšanas piemēram. Uzvaras parka pieminekļa demontāža 2022. gadā radīja iespēju veidot jaunu publisko telpu, kas varētu būt iekļaujoša un atbilstoša visu iedzīvotāju vajadzībām. Pilsētvides dizainā dzimumu līdztiesība ir svarīgs faktors, jo tā nodrošina, ka telpas ir pieejamas un drošas visiem iedzīvotājiem, ņemot vērā dažādu grupu vajadzības. Telpas un vides mijiedarbība skatīta ar feministiskās ģeogrāfijas, urbānisma un dzimtes, kā arī dzimumu līdztiesības integrētās pieejas perspektīvu. Feminisma ģeogrāfijas mērķis ir izpētīt dzimuma un telpas krustpunktu. Tā kritizē tradicionālās ģeogrāfiskās perspektīvas, kas bieži vien atstāj novārtā vai marginalizē sieviešu pieredzi un perspektīvas. Feministiskais urbānisms norāda, ka pilsētvides veidošana ir sociālo patriarhālo struktūru rezultāts, kas uzliek šķēršļus gan funkcionālai, gan pilsētas publiskās telpas izmantošanai un baudīšanai. Feministiskie urbānisma pētījumi liecina, ka attiecībā uz pilsētvidi sieviešu vajadzības un prasības netiek ņemtas vērā tikpat lielā mērā kā vīriešu. Dzimumu līdztiesības integrētā pieeja piedāvā praktiskus instrumentus, kurus izmantot, plānojot un veidojot pilsētu, kurā ievēroti dzimumu līdztiesības principi. Publiskā telpa un dzimte ir cieši saistīti jēdzieni, kas ietekmē mūsu uztveri, pieredzi un dzīvesveidu. Izpratne par šīm attiecībām un dzimumu līdztiesības integrēšana pilsēt-plānošanā var veicināt iekļaujošāku un taisnīgāku sabiedrību. Uzvaras parka piemērs rāda, kā vēsturiskas un politiskas pārmaiņas var radīt iespēju pārveidot publisko telpu, ņemot vērā dzimumu līdztiesības principus. Uzvaras parka telpas pārveidošana atspoguļo dzimtes lomu publiskajā telpā.

Raksturvārdi: dzimte, feministiskā ģeogrāfija, urbānisms, dzimumu līdztiesības integrētā pieeja, Uzvaras parks, pārstāstīšana.

© Marita Zitmane,
2024

[https://doi.org/
10.37384/
SM.2024.16.058](https://doi.org/10.37384/SM.2024.16.058)

¹ Raksts izstrādāts Latvijas Zinātnes padomes Fundamentālo un lietišķo pētījumu programmas projektā "Rīgas Uzvaras laukuma pārstāstīšana" (Nr. lzp-2023/1-0237).

PUBLIC SPACE AND GENDER. THEORETICAL AND RESEARCH ASPECTS. THE EXAMPLE OF UZVARAS PARK'S RE-STORYING

PUBLISKĀ TELPA
UN DZIMTE.
TEORĒTISKIE
UN PĒTNIECISKIE
ASPEKTI.
UZVARAS PARKA
PĀRSTĀSTĪŠANAS
PIEMĒRS

PUBLIC SPACE
AND GENDER.
THEORETICAL AND
RESEARCH ASPECTS.
THE EXAMPLE
OF UZVARAS PARK'S
RE-STORYING

Summary

Public space is a complex and multi-layered concept, combining social, cultural and political dimensions. The article explores the interaction between gender and public space through theoretical and research perspectives, focusing on the example of Uzvaras Park in Riga re-storying. The dismantling of the Uzvaras Park monument in 2022 provided an opportunity to create a new public space that could be inclusive and meet the needs of all citizens. Gender equality is an essential factor in urban design as it ensures that spaces are accessible and safe for everybody, taking into account the needs of different groups. The interaction between space and environment is examined through the perspectives of feminist geography, urbanism and gender, as well as gender mainstreaming. Feminist geography aims to explore the intersection of gender and space. It critiques traditional geographical perspectives that have often neglected or marginalised women's experiences and perspectives. Feminist urbanism argues that the construction of urban spaces results from social patriarchal structures that impose barriers to the use and enjoyment of both functional and urban public spaces. Feminist urbanism research shows that women's needs and demands are not considered as much as men's when it comes to the urban environment. The gender mainstreaming approach offers practical tools for planning and designing a gender-sensitive city. Public space and gender are closely linked concepts that influence our perceptions, experiences and lifestyles. Understanding this relationship and integrating gender equality into urban planning can contribute to a more inclusive and equitable society. The example of Uzvaras Park shows how historical and political changes can create opportunities to transform public space in a gender-sensitive way. The transformation of the space in Uzvaras Park reflects the role of gender in public space.

Keywords: gender, feminist geography, urbanism, gender mainstreaming, Uzvaras Park, re-storying.

Vietas tiek veidotas, izmantojot varas attiecības, kas konstruē noteikumus, kuri nosaka robežas. Šīs robežas ir gan sociālas, gan telpiskas – tās nosaka, kas pieder vietai un kas no tās var tikt izslēgts.
(McDowell 1999: 4)

Publiskā telpa ir sociāli un kulturāli veidota. Publiskajā telpā esošie pieminekļi un citi objekti darbojas kā kultūras aģenti, uzturot dominējošos publiskos naratīvus vai arī veicinot pārmaiņas.

Lai gan publiskā telpa pieder visiem, tajā ir gan redzamas, gan neredzamas robežas. Šīs robežas ir pagātnes teritorijas plānošanas rezultāts, kurā ir ietvertas pagājušo laiku normas un vērtības, un tās joprojām ietekmē mūsu dzīvesveidu, mūsu esību un kustību publiskajā telpā (Garcia-Ramon et al. 2004: 216).

No sociālkultūras perspektīvas publiskās telpas tiek definētas kā savstarpējo attiecību, sociālās saskarsmes un apmaiņas vietas, kur satiekas grupas ar dažādām interesēm. Turklāt, ja publiskās telpas izmanto ļoti dažādi cilvēki un visdažādākajām aktivitātēm, tās var veicināt kopienas kolektīvo identitāti (Garcia-Ramon et al. 2004: 215).

Dzimtes simboliskā reprezentācija publiskajā telpā ne tikai atspoguļo politisko un sociālo dienaskārtību, bet veic arī svarīgu lomu sabiedrības identitāšu veidošanā. Publiskās telpas izmantošana un apdzīvošana ir būtisks jautājums, kas jāņem vērā, pētot vidē esošo un dzīvojošo vīriešu un sieviešu ikdienas dzīvi. Taču tā ir pieredze, kas nav vienāda visiem, jo vecums, dzimums, sociālā šķira un etniskā identitāte ietekmē to, kā tiek izdzīvota un uztverta telpa.

Publiskās telpas apveltīšanu ar dzimti var aplūkot no tās lietošanas perspektīvas. Publiskās vietas var būt dzimtes apveltītas (*gendered*) atbilstoši to cilvēku bioloģiskajam dzimumam, kuri tajās uzturas, vai atbilstoši “dzimumam”, kas saistīts ar dažāda veida darbībām, kuras tajās notiek (Gudekli et al. 2023: 2).

Atšķirīgās telpas konstrukcijas ir atkarīgas arī no tā, kā dažādas varas attiecības – vecuma, šķiras, rases, dzimuma un seksualitātes – mijiedarbojas kopā ar izteiktu telpiskās varas dimensiju. Tādējādi mēs redzam, ka dzimumu līdztiesība tiek īstenota telpā, un tajā ir jāiekļauj izpratne par dažādu varas attiecību, piemēram, šķiras, rases un seksualitātes, ietekmi uz dzimumu līdztiesību. Ar savu telpu, arhitektūru, sociālajām attiecībām un dzimumu saistīto (*gendered*) darbību palīdzību tāda publiskā telpa kā pilsēta rada un reproducē varas struktūras sabiedrībā. Noteikti pilsētas organizācijas un strukturēšanas veidi tiek pieņemti kā dabiski, neitrāli procesi, kaut īstenībā tajos ir atveidotas noteiktas varas attiecības, un tādējādi dzimumu un rasu varas attiecības paliek apslēptas (Sandberg, Rönnblom 2016). Kā spilgtu piemēru var minēt sabiedrisko labierīcību pieejamību vai tieši pretēji – to nepieejamību, kas izteikti ietekmē sieviešu attiecības ar vidi un mobilitātes iespējas vidē. Sieviešu atšķirīgās vajadzības (menstruāciju, grūtniecības, menopauzes un citas aprūpes vajadzības) pēc sabiedrisko tuaļu pieejamības ietekmē viņu mobilitāti un drošības sajūtu (Lewkowitz, Gilliland 2024). Tādējādi drošu un pieejamu sabiedrisko labierīcību trūkums var būtiski ierobežot sieviešu mobilitātes iespējas.

Pēdējos gados publiskās telpas izmantošanas veidi ir bijuši dažādu disciplīnu (antropoloģijas, socioloģijas, ģeogrāfijas, arhitektūras u. c.), tai skaitā, arī feministisko teoriju un pētniecības

izpētes objekts. Feministiskā pētniecība ir atklājusi valdošo vīriešu perspektīvu daudzās pilsētvides un publiskās telpas attīstības pieejās. Vēsturiski arhitektūra un pilsētplānošana ir bijušas profesijas, kurās dominē vīrieši, kā rezultātā izveidojies pilsētas telpas redzējums, kas ir viendabīgs un bez dzimuma marķieriem, it kā vīriešu intereses un vajadzības būtu universālas (Garcia-Ramon et al. 2004: 216). Lielākā daļa pilsētu ir veidotas, pamatojoties uz netiešu principu, ka sievietes vieta ir mājās, un tas rada tādas publiskās telpas, kas ierobežo sievietes fiziski, sociāli un ekonomiski (Sandberg, Rönnblom 2016).

Jāuzsver, ka dzimtes un publiskās telpas pētniecība Latvijas akadēmiskajā vidē vēl ir tikai tās pirmssākumos. Var atzīmēt Kristiana Zalāna, Kārļa Lakševiča un Ilzes Mileiko pētījumu “Ģeogrāfiskā iztēle un vardarbības un vardarbības novēršanas pieredze postpadomju telpā” (*Geographical Imagination and Experiences of Violence and Violence Prevention in Post-Soviet Space*), kas netieši, bet iezīmē dzimtes problemātiku publiskajā telpā (Zalāns u. c. 2022). Tāpēc Uzvaras parka Rīgā piemērgadījuma analīzi var uzskatīt par novatorisku pētījumu, kas bagātina telpas izpēti ar dzimtes un dzimumulīdztiesības pieejas prizmu.

Pētnieciskā projekta “Uzvaras laukuma pār-stāstīšana” uzmanības centrā ir Uzvaras laukums, kur līdz 2022. gada 25. augustam atradās piemineklis “Padomju Latvijas un Rīgas atbrīvotājiem no fašistiskās Vācijas iebrucējiem”, tas uzstādīts 1985. gadā un ilgu gadus tika izmantots prokremliskas un imperiālistiskas ideoloģijas izplatīšanai Latvijas iedzīvotāju vidū. Krievijas pilna mēroga iebrukums Ukrainā fundamentāli mainīja atmiņu politiku un praksi Austrumeiropā, mudinot atbrīvot telpisko vidi no padomju laika piemiņas zīmēm. 2022. gada 16. jūnijā Latvijas Republikas Saeima pieņēma likumu “Par padomju un nacistisko režīmu slavinošu priekšmetu eksponēšanas aizliegumu un to demontāžu Latvijas Republikas teritorijā” (Likumi.lv 2022), tas nozīmēja padomju pieminekļu un citu piemiņas zīmju demontāžu. Rezultātā pieminekļa demontāža fiziski atbrīvoja un pārmainīja publisko telpu Uzvaras parkā, sniedzot iespēju veidot pilsētas iedzīvotājiem pievilcīgu, pieejamu un izmantojamu atpūtas telpu.

Kā jau iepriekš tika minēts, attiecības ar telpu nosaka un ietekmē dzimte, un pašas publiskās telpas veidošana ir dzimtē balstīts process. Pētījuma mērķis ir aplūkot teorētiskās nostādnes un praktiskās pieejas, kuru izmantošana publiskās telpas attīstības procesos sniedz iespēju veidot vidi, kas ir iekļaujoša un piemērota

PUBLISKĀ TELPA
UN DZIMTE.
TEORĒTISKIE
UN PĒTNIECISKIE
ASPEKTI.
UZVARAS PARKA
PĀRSTĀSTĪŠANAS
PIEMĒRS

PUBLIC SPACE
AND GENDER.
THEORETICAL AND
RESEARCH ASPECTS.
THE EXAMPLE
OF UZVARAS PARK'S
RE-STORYING

visu iedzīvotāju vajadzībām, neskatoties uz to dzimumu un/vai dzimti. Uzdevums ir izpētīt, vai un kā Uzvaras laukuma telpas pārveidošanas procesi ir vērsti uz pieejamas un visiem dzimumiem/dzimtēm pievilcīgas vides radīšanu.

Feministiskā ģeogrāfija

Kopš 20. gadsimta 70. gadu beigām ir izstrādāta daudzveidīga un visaptveroša akadēmiskā literatūra, kurā aplūkotas pilsētu telpas, procesi un plānošana, īpašu uzmanību pievēršot tam, kā telpa iemieso sociālās varas attiecības, tostarp ar dzimumu, rasi, klasi un seksualitāti saistītās varas attiecības (Heim LaFrombois 2019). Feministiskā ģeogrāfija (*feminist geography*) ir ģeogrāfijas nozare, kas radās 20. gadsimta beigās un kuras mērķis ir izpētīt dzimuma un telpas mijiedarbību. Tā kritizē tradicionālās ģeogrāfiskās perspektīvas, kas bieži vien atstāj novārtā vai marginalizē sieviešu pieredzi un perspektīvas.

Feministiskās ģeogrāfijas centrā ir telpa un vieta – feministiskie ģeogrāfi analizē dzimuma ietekmi uz veidu, kā telpas un vietas tiek uztvertas, izmantotas un pieredzētas (Israel 2015: 181). Viņi pēta, kā dzimumu normas veido telpisko uzvedību un otrādi. Feministiskajā ģeogrāfijā teorētisko pamatu veido interseksionalitāte, varas attiecību analīze, reprezentācija un redzamība, kā arī telpas emocionālās dimensijas.

Kopumā feminisma ģeogrāfija cenšas dekonstruēt tradicionālās ģeogrāfiskās zināšanas un metodoloģijas, veicināt iekļaušanu un daudzveidību un radīt jaunas atskārsmes par to, kā dzimums veido mūsu izpratni par telpu un vietu. Nozīmīgi feministiskās ģeogrāfijas pētījumi ir arī par to, kā telpa kļūst dzimumdimensiāla dažādos vēsturiskos un politiskos periodos. Feministiskās ģeogrāfijas darbos tiek aplūkots, kā publiskās telpas veido iemiesotās sociālās attiecības (*embodied social relations*), ko mediē vara (Massey 1994; Massey 1995; McDowell 1999; Bryant, Livholts 2007).

Feministiskās ģeogrāfijas teorētiskie pamatojumi un pētnieciskie atklājumi ir būtiski ietekmējuši rīcībpolitiku un teritorijas plānošanu. Uzsverot veidus, kādos dzimumā balstītās (*gendered*) varas attiecības veido telpisko praksi un pieredzi, feministiskās ģeogrāfijas pētījumi ir veicinājuši iekļaujošāku un taisnīgāku pilsētu un reģionālo plānošanu.

Feministiskā ģeogrāfija ir uzsvērusi, ka tradicionālajā pilsēt-plānošanā bieži netiek ņemtas vērā sieviešu un citu marginalizētu grupu vajadzības pēc drošības un pieejamības. Tas ir radījis

pārmaiņas pilsētplānošanā, kas par prioritāti izvirza drošākas publiskās telpas, izmantojot labāku apgaismojumu, skaidrāku publiskās telpas pārskatāmību un iekļaujoša dizaina principus (Women and Geography Study Group 1997).

Feministiskās ģeogrāfijas pētījumi ir uzsvēruši atšķirīgās transporta vajadzības vīriešiem un sievietēm, jo īpaši attiecībā uz drošību un pieejamību. Tā rezultātā ir izstrādāta dzimumu līdztiesības transporta politika, kurā ņemti vērā atšķirīgie veidi, kā vīrieši un sievietes izmanto sabiedrisko transportu. Piemēram, dažās pilsētās ir ieviestas tikai sievietēm paredzētas transporta iespējas vai pastiprināti drošības pasākumi sabiedriskā transporta sistēmās, lai uzlabotu pasažieru sieviešu drošību (Cresswell, Priya Uteng 2008).

Feministiskā ģeogrāfija ir ietekmējusi mājokļu politiku, aizstāvēt pieejamu un drošu mājokļu iespējas sievietēm, īpaši vientuļajām mātēm un personām, kas cietušas no vardarbības ģimenē. Kā arī rīcībpolitiku, kas veicina uz kopienas orientētu mājokļu attīstību, cenšoties radīt vidi, kas atbalsta dažādas ģimenes struktūras un nodrošina piekļuvi svarīgiem pakalpojumiem (Sweet, Escalante 2015).

Feministiskā ģeogrāfija ir devusi ieguldījumu vides plānošanā, uzsverot nepieciešamību nodrošināt vienlīdzīgu piekļuvi zaļajām teritorijām un vides resursiem. Tiek uzsvērta nepieciešamība ņemt vērā kopienas ieguldījumu un līdzdalību plānošanas procesos, lai nodrošinātu, ka vides projektos tiek ņemtas vērā visu sabiedrības locekļu, jo īpaši sieviešu un marginalizēto grupu, vajadzības un problēmas (Beebejaun 2016).

Feministiskās ģeogrāfijas pētījumi ir uzsvēruši nevienlīdzību veselības un sociālo pakalpojumu pieejamības jomā. Tas skar pakalpojumu pieejamību, piemēram, klīniku, bērnu aprūpes centru un sociālo pakalpojumu izvietojumā ņem vērā mobilitātes un pieejamības problēmas, ar kurām saskaras sievietes un ģimenes ar zemiem ienākumiem (Dyck et al. 2001).

Urbānisms un dzimte

Dzīve pilsētā, jo īpaši no sieviešu viedokļa, sola atbrīvošanos no sociālās kontroles, no tradicionālajām dzimumu lomām un telpiskā iedalījuma.
(Paravicini 2003: 58)

Pēdējās desmitgadēs arvien lielāka uzmanība pilsētvides dizainā ir pievērsta dzimumu līdztiesības jautājumiem. Kā apgalvo

PUBLISKĀ TELPA
UN DZIMTE.
TEORĒTISKE
UN PĒTNIECISKE
ASPEKTI.
UZVARAS PARKA
PĀRSTĀSTĪŠANAS
PIEMĒRS

PUBLIC SPACE
AND GENDER.
THEORETICAL AND
RESEARCH ASPECTS.
THE EXAMPLE
OF UZVARAS PARK'S
RE-STORYING

feministiskais urbānisms, pilsētvides dizainā jāvalda galvenajam principam: ja publiskā telpa būs laba sievietēm, tad tā būs pietiekami laba arī visiem citiem (Valera, Casakin 2022: 2). Feministiskā urbānisma skatījumā augstas kvalitātes pilsētvides sociālā loma ir izšķiroša, lai veicinātu egalitāru pilsētas lietošanu un baudīšanu. Tomēr pilsētvides pētījumi turpina uzrādīt lielu dzimumu nevienlīdzību, kas īpaši izpaužas, pētot publiskās telpas izmantošanu un baudījumu.

Tradicionālajās Rietumu sabiedrībās sievietēm ir bijusi un lielā mērā saglabājas galvenā atbildība par bērnu aprūpi un māsaimniecības darbībām. Šīs lomas ir dramatiski ietekmējušas viņu pieredzi publiskajās telpās, kā arī līdzdalību brīvā laika aktivitātēs. Tādējādi sieviešu mobilitāte parasti ir ierobežotāka nekā vīriešiem. Sievietes ir vairāk iesaistītas māsaimniecības darbos un bērnu aprūpē, tāpēc ir mazāk tendētas izmantot publisko telpu pēc saviem ieskatiem un vajadzībām. Vairums Rietumu pasaules vēsturisko pilsētu ir veidotas, pamatojoties uz netiešu principu, ka sievietes vieta ir mājās, un tas rada pilsētas, kas ierobežo sievietes fiziski, sociāli un ekonomiski (Valera, Casakin 2022: 2). Piemēram, būdamas vienas, tas ir, bez pavadoņa, sievietes izvairās no sabiedriskām vietām, kas tiek uzskatītas par nedrošām, jo īpaši no tādām, kas ir slikti uzturētas vai netīras.

Feministiskie urbānisma pētījumi liecina, ka attiecībā uz pilsētvidi sieviešu vajadzības un prasības netiek ņemtas vērā tikpat lielā mērā kā vīriešu. Nesen veiktie pilsētu analīzes pētījumi liecina par lielu dzimumu nevienlīdzību, kas saistīta ar mobilitātes sistēmām, pilsētvides objektiem un pilsētas struktūru. Zināmā mērā šāda situācija veidojas tāpēc, ka pilsētas projektē un pārvalda galvenokārt vīrieši. Vēl viens iemesls ir tas, ka pilsētvides veidošana ir sociālo patriarhālo struktūru rezultāts, kas uzliek šķēršļus funkcionālai pilsētas publiskās telpas izmantošanai un baudīšanai (Valera, Casakin 2022: 2).

Papildus mūsdienu urbānisma kustībai pilsētas dzīves kvalitāti nosaka ne tikai pilsētvides dizains un funkcionalitāte, bet arī pilsētas dzīves sociālā kvalitāte (Valera, Casakin 2022: 2). Dzimumu perspektīvas analīze izvirzās kā viens no aktuālākajiem jautājumiem pašreizējās urbānisma debatēs, sevišķi uzsverot dzimumu līdztiesības būtisko nozīmi ilgtspējības iniciatīvās. Šī virziena pētījumos ir noskaidrots, kā dzimumu normas ietekmē patēriņa modeļus un dzīvesveida izvēles, nosakot būtisko saikni starp dzimumu un ilgtspēju (Gudekli et al. 2023: 2).

Līdztiesības jautājums ir atzīts par būtisku ilgtspējīgas attīstības sastāvdaļu. Pētījumi par dzimumu līdztiesību un urbānismu atklāj nevienlīdzīgo resursu, iespēju un varas sadalījumu starp dzimumiem pilsētvidē. Salīdzinājumā ar heteroseksuāliem vīriešiem pilsētu telpā dzimumu minoritātes, sievietes un cilvēki ar invaliditāti saskaras ar sociāli un ekonomiski nelabvēlīgiem apstākļiem. Nelabvēlīgie apstākļi var izpausties šādās jomās: (1) piekļuve pakalpojumiem un telpām publiskajā sfērā; (2) pieejama un viegla mobilitāte pilsētās; (3) drošība publiskajā un privātajā telpā; (4) higiēna un brīvība no veselības apdraudējumiem; (5) noturība pret klimata pārmaiņām; (6) īpašumtiesību drošība, kas nozīmē mājokļa, darba un labklājības nodrošināšanu (Gudekli et al. 2023: 3).

Lai radītu iekļaujošas un ilgtspējīgas pilsētas, ļoti svarīgi ir integrēt dzimumu līdztiesību arī pilsētplānošanā. Pilsētplānošanā, kura balstās uz dzimumu līdztiesības principa, tiek ņemts vērā, ka vīriešiem un sievietēm bieži vien ir atšķirīgi mobilitātes modeļi, drošības apsvērumi un piekļuve resursiem. Tāpēc tiek nodrošināts, ka publiskās telpas ir labi apgaismotas un drošas, sabiedriskais transports ir drošs, un mājokļu projektos tiek ņemtas vērā sieviešu un citu sociālo grupu īpašās vajadzības un drošība. Turklāt pilsētplānošanai būtu jāveicina līdzdalība lēmumu pieņemšanas procesos, kas saistīti ar pilsētas plānošanu un pārvaldību, veicinot daudzveidīgu skatījumu, kas rezultējas taisnīgākos rezultātos. Integrējot dzimumu līdztiesības apsvērumus līdztekus dažādu vecuma grupu, spēju un sociālekonomisko apstākļu apsvērumiem, pilsētu dizains var atspoguļot pilsētu iedzīvotāju daudzveidību un veicināt taisnīgākas un dzīvošanai piemērotākas vides veidošanu (Gudekli et al. 2023: 2). Dzimumu līdztiesīga pilsēta bieži vien ir sinonīms drošai pilsētai. Tāpēc pētījumos liela uzmanība ir pievērsta tam, kā sievietes, baidoties no vardarbības publiskajā telpā, izjūt ierobežojumus (Navarrete-Hernandez et al. 2021).

Dzimumu līdztiesības integrētā pieeja (*gender mainstreaming*) pilsētplānošanā

Jā dzimumlīdztiesīga pilsētplānošana veicina izpratni ar dzimumu saistītajos jautājumos, tad dzimumu līdztiesības integrētā pieeja reāli veic darbu, iekļaujot dzimumu perspektīvu visos pilsētas attīstības aspektos.

Integrētās pieejas pamatā ir atziņa, ka ar telpu, arhitektūru, sociālajām attiecībām un dzimumā balstīto darbību palīdzību pilsēta rada un reproducē noteiktas varas struktūras sabiedrībā.

Pilsētas organizācijas un strukturēšanas veidi galvenokārt tiek pieņemti kā dabiski, neitrāli procesi. Tādējādi dzimuma un varas attiecības paliek apslēptas (Grosz 1996), taču, plānojot pilsētu, ir būtiski ievērot dzimumu līdztiesības principus, lai veicinātu vienlīdzīgas iespējas visiem dzimumiem. Tas ietver nodrošinājumu, ka gan sievietes, gan vīrieši vajadzības tiek ņemtas vērā, piemēram, piekļuve publiskajām telpām un pakalpojumiem, drošības jautājumi, mobilitātes iespējas, veselības un higiēnas nodrošinājums, kā arī ekonomiskā stabilitāte. Dzimumu līdztiesības aspekti jāintegrē ne tikai plānošanas procesā, bet arī jāizvērtē to ietekme uz pilsētas attīstību kopumā.

Dzimumu līdztiesības integrētā pieeja kā instruments ir daudz izmantots un pārbaudīts praksē, īstenojot pilsētplānošanas projektus. Plaša pieredze ir Skandināvijas valstu pašvaldībām. Viena no galvenajām atziņām, kas izriet no veiksmīgi īstenotajiem dzimumu līdztiesības integrētās pieejas projektiem, ir tāda, ka obligāts priekšnosacījums ir vadības politiskā griba (Ramparsad 2019: 2).

Dzimumu līdztiesības integrētās pieejas piemēru analīze

Zviedrijas pilsētas Ūmeo (*Umeå*) pašvaldība ir aktīvi strādājusi pie dzimumu līdztiesības; tās vispārējais dzimumu līdztiesības mērķis ir “radīt apstākļus, lai sievietēm un vīriešiem būtu vienādas iespējas veidot sabiedrību un savu dzīvi” (Gendered Landscape). Ūmeo kopš 1989. gada ir izveidota stratēģiska struktūra, kas pārrauga dzimumu līdztiesību (Sandberg, Rönnblom 2016: 1754).

Kā spilgtu piemēru Ūmeo izceļ gājēju un riteņbraucēju tuneļa *Lev 'Dzīve'* izbūvi 2012. gadā. *Lev* ir gandrīz 80 metrus garš tunelis, kas ved zem automaģistrāles un dzelzceļa sliekšņiem. Tunelis ir kļuvis par gājēju un velosipēdistu pārejas paraugprojektu, kam ir piešķirta arhitektūras balva. Šis darbs arvien biežāk tiek izcelts kā labais piemērs, un līdz ar to tas reprezentē pilsētu, kas strādā dzimumu līdztiesības veicināšanas jomā. Projektēšanā tika ņemts vērā tas, ka sievietes uztver šādas vietas (tuneļus) kā nedrošas, tāpēc tika izvirzīts mērķis padarīt tuneli drošu un pieejamu visiem. Galvenais uzdevums bija samazināt faktorus, kas tuneli padara nedrošu un līdz ar to nepieejamu. Dzimumu līdztiesības integrētā pieeja kā metode tika izmantota visā projekta gaitā. Projekta īstenošanā tika izmantotas tādas plaši lietotas izpētes metodes kā fokusgrupas, dizaina darba grupas ar mērķa grupām, ekspertu konsultāciju procesa vadīšana ar ieinteresētajām grupām, kā arī anketēšana. Rezultātā tapa gājēju un riteņbraucēju tunelis, kuru raksturo plašas

ieeju atveres ar noapaļotiem stūriem plašam redzesleņķim, daudz dabiskās gaismas, tuneļa ceļš tā vidū ir paaugstināts, kas nodrošina tuneļa pārredzamību (Sandberg, Rönnblom 2016: 1755).

Arī Vīne ir viena no pilsētām, kas pievērš pastiprinātu uzmanību dzimuma līdztiesības aspektam, veidojot savas publiskās telpas. Pilsēta politiski un finansiāli atbalstīja dzimumlīdztiesīgu pilsētas plānošanu, padarot to par prioritāti. Pirmais posms ietvēra sevī datu analīzi par to, kā un kurš izmanto Vīnes publiskās telpas. Tika atklāts, ka sievietes perspektīva bieži ir pazudusi. Galvenokārt pilsētplānotāji savu dizainu ir balstījuši uz vīriešu interesēm un viņu ikdienas dzīves pieredzi, kas nozīmē citu iedzīvotāju grupu perspektīvu atstāšanu novārtā (Hunt 2019).

Vīnes pilsētplānotāji, veicot analīzi, secināja, ka pilsētas parkos trūkst pusaudžu meiteņu perspektīvas, meitenes vecumā no 10 līdz 13 gadiem maz laika pavada publiskajos parkos. Pilsētplānotāji sadarbojās ar meitenēm, lai saprastu, kā padarīt šīs pilsētas telpas pievilcīgākas. Meiteņu nedrošība tika mazināta, ierīkojot plašākus celiņus pa visu parka perimetru un labāku apgaismojumu. Parka ieeju skaits tika palielināts un ieejas, piemēram, vārti, tika paplašinātas, lai meitenes nejustos iesprostotas (Blümel 2023).

Nākamais solis bija pārveidot spēļu zonu tā, lai zēni tajā nevarētu dominēt un meitenes justos droši. Rezultātā lielie laukumi, kas atvēlēti futbolam, tika sadalīti mazākās telpās, lai varētu spēlēt vairākas spēlētāju grupas, tika izveidotas papildu atpūtas zonas, piemēram, ar šupultīkliem. Turklāt sēdekļi tika izstrādāti tā, lai būtu ergonomiski piemēroti pusaugu meitenēm, nevis vīriešiem, kas ir pieņemts kā dizaina standarts. Aktivitāšu daļā jau ierastā skeitparka zona tika papildināta ar deju laukumu. Piemēroti dizaina elementi, atbilstošs apgaismojums, skaidras un atklātas koplietošanas zonas pilnībā mainīja parkus (Illien 2021). Pilsētas veiktā pētījuma rezultāti liecina, ka, ieviešot pārmaiņas, palielinājās meiteņu līdzdalība publiskajā telpā.

Gadījumu izpēte kā pētniecības metode

Gadījumu izpēte jeb *case study* ir kvalitatīvās pētniecības metode, kuru bieži izmanto sociālajās zinātnēs, kā arī uzņēmējdarbībā, medicīnā un citās tīri praktiskās jomās. Tās mērķis ir padziļināti izpētīt konkrētu gadījumu vai situāciju, lai iegūtu dziļāku izpratni par dažādām parādībām reālajā dzīvē. Šī metode ir īpaši piemērota, ja nepieciešams detalizēts skatījums uz kompleksām problēmām vai procesiem, kas notiek specifiskā kontekstā.

Gadījumu izpēte balstās uz reālās dzīves datiem, kas tiek iegūti no intervijām, novērojumiem, dokumentiem un citiem avotiem, kas tālāk analīzes procesā tiek izmantoti, lai apstiprinātu vai pārbaudītu teorētiskos uzstādījumus. Roberts K. Jins (*Robert K. Yin*) apraksta šo metodi kā vienu no nozīmīgākajām kvalitatīvajām pieejām, izceļot to, ka gadījumu izpēte palīdz izprast ne tikai to, “kas notiek”, bet arī “kāpēc” un “kā” tas notiek (Yin 2018). Gadījumu izpēte var būt īpaši noderīga, kad robežas starp parādībām un to kontekstu nav skaidri nošķiramas. Gadījumu izpēte ir arī ļoti noderīga metode dažādu teorētisko pieeju izpētē un pārbaudē. Metodi var izmantot, lai empīriski pārbaudītu jau izveidotu teoriju, ļaujot saprast, vai teorētiskie koncepti reālās situācijās darbojas tā, kā tas ir paredzēts (Yin 2018).

Šīs metodes rezultāti ne vienmēr ir vispārināmi, jo tā fokusējas uz konkrētiem gadījumiem, kas var atšķirties no citām situācijām vai populācijām. Turklāt metode var būt subjektīva, jo pētnieki bieži ir cieši iesaistīti datu interpretācijā.

Gadījumu izpēti var izmantot kā efektīvu metodi labās prakses apgūšanā, jo tā piedāvā iespēju padziļināti analizēt reālas situācijas un izprast, kā noteiktas pieejas vai risinājumi ir veiksmīgi strādājuši konkrētos apstākļos. Izmantojot gadījumu izpēti, organizācijas vai indivīdi var identificēt veiksmīgus piemērus, mācīties no citu pieredzes un pielāgot šīs metodes savām vajadzībām, tādējādi uzlabojot darbības efektivitāti un veicinot inovācijas.

Uzvaras parka projekta gadījuma analīze

2022. gada novembrī, pēc padomju laika pieminekļa nojaukšanas, tika uzsākta Uzvaras parka projekta koncepcijas izstrāde. 2023. gadā tika izbūvēta un labiekārtota Uzvaras parka pirmā kārtā jeb ainaviskā daļa 9 hektāru platībā. Ierīkota 0,5 hektāru liela ūdens-tilpe ar labiekārtotu krastu un izbūvētu tiltiņu. Viena kilometra garumā izbūvēts slēpošanas/skrituļošanas celiņš, kas nekrustojas ar gājēju celiņiem, jo krustojuma vietās izveidots tilts un trīs tuneļi. 2023. gada novembrī Rīgas Domes priekšsēdētāja vietnieks Edvards Ratnieks norāda: “Šis ir viens no lielākajiem būtiskākajiem pašvaldības īstenotajiem projektiem šogad, turklāt darbi paveikti ļoti īsā laikā – mazāk nekā pusgada laikā. Parks būs atvērts ikvienam visu gadu – vasarā šeit varēs skrituļot, ziemā slēpot. Arī nākamgad turpināsim parka attīstību, veidojot aktīvās atpūtas zonu, par kurā iekļaujamajām aktivitātēm iedzīvotājiem jau pavisam drīz būs iespējams izteikt savu viedokli.” (Rīgas Dome 2023)

Rīgas pilsētas mājaslapā ir aprakstīta parka labiekārtošanas iecere. Teritorijā ierīkota skeitborda trase, bet pavasarī uzstādīti ielu vingrošanas elementi. Teritorija labiekārtota, uzstādot jaunus soliņus, velo statīvus, atkritumu tvertnes, kā arī nomainot apgaismojumu. Projekta ietvaros izbūvēti batuti, šūpoles un smilšu kaste bērniem, bet pieaugušajiem un jauniešiem – tenisa galdi, dambretes un šaha galdi. Iestādīti 202 koki un gandrīz 4000 krūmi un citi augi, kā arī 20 000 sīpolpuķu. Bijušā pieminēkļa vietā iestādītas sakuras. (Rīgas Dome 2023)

Spriežot pēc mājaslapā norādītās informācijas, noteikta parka daļa tiks veidota un veltīta fiziskajām aktivitātēm. Te parādās izteikts dzimtes aspekts, jo vienlīdzīgu fizisko aktivitāšu iespēju radīšana ir problemātisks jautājums. Fiziskā vide, kas ir atkarīga no dzimuma, ir sociāli un vēsturiski konstruēts diskurss, tādējādi fiziskās aktivitātes publiskās vietās ir atkarīgas no tā, kā “dzimums” sociāli un kulturāli ir izveidojies saistībā ar vietu (Book, Högdahl 2022: 3).

Kā jau iepriekš tika norādīts, ir citu pilsētu pozitīvi piemēri par apzināti veidotām aktīvās atpūtas vietām kā iekļaujošu un visiem pieejamu vidi, īstenojot dzimumu līdztiesības pieeju pilsētplānošanā. Kā apliecina pētījumi, Zviedrijas pilsētās daudzas publiskās telpas pārsvarā izmanto vīrieši un zēni. Lietošanas asimetrija ir īpaši acīmredzama spontāniem sporta veidiem paredzētajās vietās: futbola laukumus un skeitparkus pārsvarā izmanto vīrieši un zēni. Stokholmā veikts pētījums liecina, ka skeitparkus un futbola laukumus izmanto 83 % vīriešu un 17 % sieviešu. (Sandström et al. 2024: 1). Publiskās telpas nevienlīdzīga izmantošana lika pārvērtēt, kā domāt un veidot publisko telpu, lai novērstu šo nevienlīdzību.

Iekļaujošas vides plānošanā “ikviens/visi” vairs nevar tikt uzverts kā neitrāls subjekts, bet gan kā īpašu un atšķirīgu interešu kopums ar atšķirīgiem priekšnoteikumiem izpausmēm publiskajā telpā (Sandström et al. 2024: 1).

Lai Uzvaras parka vidi padarītu iekļaujošu, kā minimums nepieciešams padarīt, ka dažādu sociālo grupu līdzdalība ir centrālais princips lēmumu pieņemšanas procesos. Pētījumi ir konsekventi pierādījuši, ka aktīva līdzdalība ne tikai palielina perspektīvu daudzveidību, bet arī veicina holistisku pilsētplānošanu, kas integrē sociālos, ekonomiskos un vides apsvērumus (Gudekli et al. 2023: 2).

Notiekošās aktivitātes attiecībā uz parka izveidi signalizē, ka iekļaujoša pieeja nav parka attīstības centrā. Rīgas portālā tika veikta anketēšana par parka otrajā kārtā iekļaujamajām aktivitātēm.

Respondentiem tika piedāvātas iespējas balsot par pludmales volejbola laukumu, spēka trenažieri, skrejceļu apkārt teritorijai, ielu basketbolu, šķēršļu joslu, velotrasī, ūdens elementiem bērniem, tīklu parku, strūklaku ūdenstilpē, saules pulksteni, suņu pastaigas laukumu, apzaļumošanu, dušas un gērbtuves telpām, kafejnīcu zonu (Rīgas Dome 2024). Anketā piedāvātais liecina par tradicionālu skatījumu uz publisko atpūtas telpu, tāpēc rodas pamatotas bažas par iekļaujošas, dzimumu līdztiesīgas un visiem piemērotas vides radīšanu.

Secinājumi

Dažādi pētījumi apliecina, ka sievietēm ir daudz ciešāka saikne nekā vīriešiem ar tuvāko pilsētvidi un tās vairāk laika pavada ārā, aktīvāk izmanto sabiedrisko transportu, veicot uzdevumus, kas lielākoties saistīti ar ģimenes lietām un mājsaimniecības darbiem (bērnu paņemšana no skolas, pavadīšana pie ārsta vai uz ārpus-skolas nodarbībām, iepirkšanās u. c.). Tajā pašā laikā sievietes pilsētvidē jūtas nedrošākas un viņu aktīvā laika pavadīšanas iespējas ir ierobežotākas.

Pilsētplānošanas veiksmē vai neveiksmē, veidojot vai pārveidojot publisko telpu, būtu jānovērtē, ņemot vērā gan vīriešu un sieviešu skaitu, gan vispārējo sabiedrības grupu daudzveidību, kas izmanto šo telpu. Ja publiskās telpas sasniedz apmierinošus rezultātus abos aspektos, tās var sniegt ievērojamu ieguldījumu sociālās mijiedarbības uzlabošanā un sociālās atstumtības mazināšanā.

Īpaša uzmanība ir jāpievērš aktīvās atpūtas vietām, kurām ir jābūt tādām, kas nodrošina dažādības klātbūtni, nevis vienpusējību. Publiskajām vietām būtu jāpielāgojas dažādo grupu vajadzībām. Nepietiekami pārstāvētas grupas piederība varētu būt vispārējs šķērslis vietas izmantošanai. Plašāka klātbūtne jāatbalsta dažādos veidos – gan attiecībā uz ķermenisku klātbūtni, gan simbolisku pārstāvību un piederību.

Indivīdu iesaistišana dizaina plānošanas procesos ir solis, kuru veikušas pilsētas ar pozitīvu pieredzi, radot iekļaujošu vidi, kas ņem vērā dzimumā balstītās vajadzības. Dzimumā dalīto datu ieguve un analīze, mērķgrupu noteikšana un vajadzību izpēte, fokusgrupas ar mērķgrupu pārstāvjiem iecerēto dizaina risinājumu testēšanai – tās ir dažas no metodēm, kas ir veiksmīgi izmantotas iekļaujošas pilsētplānošanas realizēšanā. Tomēr pirmais būtiskais priekšnosacījums iekļaujošas pilsētas telpas veidošanā ir vadības griba un apņemšanās apzināti ievērot un īstenot dzimumlīdztiesīgu pieeju.

Literatūra

- Beebeejaun, Yasminah (2016). Gender, urban space, and the right to everyday life. *Journal of Urban Affairs*, 39 (3), pp. 323–334. <https://doi.org/10.1080/07352166.2016.1255526>
- Blümel, Stefanie (2023). How Vienna focused on gender in urban planning. *Feministeerium*. Peejams: <https://feministeerium.ee/en/vienna-urban-planning/> [sk. 08.07.2024.]
- Book, Karin; Högdahl, Elisabeth (2022). Equalizer: breaking down the barriers at informal outdoor sport and recreational spaces. *Leisure Studies*, pp. 1–17. <https://doi.org/10.1080/02614367.2022.2088833>
- Bryant, Lia; Livholts, Mona (2007). Exploring the Gendering of Space by Using Memory Work as a Reflexive Research Method. *International Journal of Qualitative Methods*, 6 (3), pp. 29–44. <https://doi.org/10.1177/160940690700600304>
- Cresswell, Tim; Priya Uteng, Tanu (2008). Gendered Mobilities: Towards an Holistic Understanding. Tim Cresswell (ed). *Gendered Mobilities*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315584201>
- Dyck, Isabel; Lewis, Nancy Davis; McLafferty, Sara (2001). Why geographies of women's health? I. Dyck, N.D.Lewis, S.McLafferty (eds). *Geographies of Women's Health*. New York: Routledge, pp. 1–20.
- Garcia-Ramon, Maria Dolores; Ortiz, Anna; Prats, Maria (2004). Urban planning, gender and the use of public space in a peripheral neighbourhood of Barcelona. *Cities*, Vol. 21/3, pp. 212–223.
- Gendered Landscape [b. d.]. Peejams: <https://genderedlandscape.umea.se/in-english/> [sk. 19.09.2024.]
- Grosz, Elizabeth (1996). Bodies-cities. B. Colomina (ed). *Sexuality and Space*. New York: Princeton Architectural Press, pp. 241–253.
- Gudekli, Aysad; Dogan, Murat Ertan; Dogan, Tulay Goru; Gudekli, Duygu (2023). Gender, Sustainability, and Urbanism: A Systematic Review of Literature and Cross-Cluster Analysis. *Sustainability*, 15, pp. 14994. <https://doi.org/10.3390/su152014994>
- Heim LaFrombois, Megan (2019). (Re)Producing and challenging gender in and through urban space: women bicyclists' experiences in Chicago. *Gender, Place & Culture*, 26:5, pp. 659–679. DOI: 10.1080/0966369X.2018.1555142
- Hunt, Elle (2019). City with a female face: how modern Vienna was shaped by women. *The Guardian*. Peejams: <https://www.theguardian.com/cities/2019/may/14/city-with-a-female-face-how-modern-vienna-was-shaped-by-women> [sk. 08.07.2024.]
- Illien, Noele (2021). How Vienna built a gender equal city. *BBC Travel*. Peejams: <https://www.bbc.com/travel/article/20210524-how-vienna-built-a-gender-equal-city> [sk. 08.07.2024.]
- Israel, Lorna. Q. (2015). Gender, Identity, and Place: Understanding Feminist Geographies. *Localities*, 5, pp. 181–186. DOI: 10.15299/local.2015.11.5.181
- Lewkowicz, S.; Gilliland, J. (2024). A Feminist Critical Analysis of Public Toilets and Gender: A Systematic Review. *Urban Affairs Review*, 0(0). <https://doi.org/10.1177/10780874241233529>
- Likumi.lv (2022). Par padomju un nacistisko režīmu slavinošu objektu eksponēšanas aizliegumu un to demontāžu Latvijas Republikas teritorijā. Peejams: <https://likumi.lv/ta/id/333439-par-padomju-un-nacistisko-rezimu-slavinoshu-objektu-eksponesanas-aizliegumu-un-to-demontazu-latvijas-republikas-teritorija> [sk. 04.06.2024.]
- Massey, Doreen (1994). *From Space, Place and Gender*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Massey, Doreen (1995). *Spatial Divisions of Labor: Social Structures and the Geography of Production*. New York: Routledge.

PUBLISKĀ TELPA
UN DZIMTE.
TEORĒTISKIE
UN PĒTNIECISKIE
ASPEKTI.

UZVARAS PARKA
PĀRSTĀSTĪŠANAS
PIEMĒRS

PUBLIC SPACE
AND GENDER.
THEORETICAL AND
RESEARCH ASPECTS.
THE EXAMPLE
OF UZVARAS PARK'S
RE-STORYING

- McDowell, L. (1999). *Gender, Identity and Place: Understanding Feminist Geographies*. University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Navarrete-Hernandez, Pablo; Vetro, Arielle; Concha, Paz (2021). Building safer public spaces: Exploring gender difference in the perception of safety in public space through urban design interventions. *Landscape and Urban Planning*, Vol. 214. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2021.104180>
- Paravicini, Ursula (2003). Public Spaces as a Contribution to Egalitarian Cities. U. Terlinden (ed). *City and Gender Intercultural Discourse on Gender, Urbanism and Architecture*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. pp. 57–80.
- Ramparsad, Nitasha (2019). Mainstreaming gender in the public service, developing conducive spaces. *HTS Teologiese Studies/Theological Studies*, 75 (4), a5569. <https://doi.org/10.4102/hts.v75i4.5569>
- Rīgas Dome (2023). Uzvaras parkam 100 gadi un jauns veidols. *Rīga.lv*. Pieejams: <https://www.riga.lv/lv/jaunums/uzvaras-parkam-100-gadi-un-jauns-veidols> [sk. 08.07.2024.]
- Rīgas Dome (2024). Uzvaras parka aptauja. *Rīga.lv* Pieejams: <https://www.riga.lv/lv/uzvaras/parka/aptauja> [sk. 10.03.2024.]
- Sandberg, Linda; Rönnblom, Malin (2016). Imagining the ideal city, planning the gender-equal city in Umeå, Sweden. *Gender, Place & Culture*, 23 (12), pp. 1750–1762. DOI: 10.1080/0966369X.2016.1249346
- Sandström, I.; Ericsson, E.; Hedvall, P. O. (2024). Gendered sustainability: Are public spaces designed for girls good for everyone?: Examining female participation as a strategy for inclusive public space. *Cities*, Vol. 149, <https://doi.org/10.1016/j.cities.2024.104906>
- Sweet, Elizabeth; Escalante, Sara (2015). Bringing Bodies into Planning: Visceral Methods, Fear and Gender Violence. *Urban Studies*, 52 (10), pp. 1826–1845. <https://doi.org/10.1177/0042098014541157>
- Valera, Sergi; Casakin, Heran (2022). Integrating Observation and Network Analysis to Identify Patterns of Use in the Public Space: A Gender Perspective. *Frontiers in Psychology*, Vol. 13, doi: 10.3389/fpsyg.2022.898809
- Women and Geography Study Group (1997). *Feminist Geographies: Explorations in Diversity and Difference* (1st ed.). New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315843278>
- Zalāns, K.; Lakševics, K.; Mileiko, I. (2022). Geographical Imagination and Experiences of Violence and Violence Prevention in Post-Soviet Space. *Gender, Place & Culture*, 30 (7), pp. 924–945. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2022.2083588>
- Yin, Robert, K. (2018). *Case Study Research and Applications: Design and Methods* (6th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.